

SULLIVAN FERENC

KÍSÉRLET TRIANON „RACIONALIZÁLÁSÁRA”

Ablonczy Balázs – Hatos Pál – Nagy Szabolcs – Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba (szerk.): *Trianon enciklopédia*. Ludovika Egyetemi Kiadó – Habsburg Ottó Alapítvány: Budapest, 2023. 324 oldal.

Az interneten azonnal elérhető, „valós idejű” és „korlátlan” tudás korában ritkaságszámba megy, szinte anakronisztikusnak hat a szűk terjedelmi korlátokkal operáló, óhatatlanul is töredékes tudást közvetítő nyomtatott enciklopédia műfaja. Ugyancsak ritka a trianoni békediktátum köré épülő magyar emlékezetpolitikai térben az olyan vállalkozás, amely egyszerre szándékozik közérthető lenni és a szakirodalmi élvonalat képviselni, miközben tudatosan óvakodik a publicisztikai túlfűtöttségtől. A Nemzeti Közszerződési Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadója és a Habsburg Ottó Alapítvány gondozásában, a Trianon-émlékév után három évvel megjelent *Trianon enciklopédia* szerkesztői az előszóban nyíltan kimondják: „a tényanyagra koncentrálnak” kívánnak eligazítást adni az 1918–1920 közötti összeomlás, a békekonferencia és a békeszerződés következményeinek különféle értelmezései között, és a feldolgozásban – „akár tetszik, akár nem” – a rációt tekintik első számú eszköznek. Ez az ambíció egyszerre dicséretes és kockázatos. Dicséretes, mert a Trianonról szóló magyar közbeszéd hajlamos a két véglet, a patetikus gyászbeszéd és a provokatív leleplezés, netán a bagatellizálás vagy éppen az elhallgatás között ingadozni. Kockázatos, mert a racionalitás jelszava könnyen elfedi azt a kérdést, hogy *milyen* ráció és *kinek* a rációja tekintendő mérvadónak, és mely tapasztalatok, érzékenységek, morális reflexek, történeti-politikai szempontból kényes és szükségszerűen szubjektív megközelítések kerülnek háttérbe egy lexikonszerű műfajban.

A kötet felépítése világos: 74 szócikkben tárgyalja a korszak meghatározó eseményeit, szereplőit és fogalmait. A békék (versailles-i, saint-germaini, neuilly-i, sèvres-i/lausanne-i) és a párizsi békekonferencia mellett helyet kap a magyar béke delegáció tevékenysége, a Vix-jegyzékek, az impériumváltások, a népszavazások, a menekültek, a leszerelés és a hadsereg-szervezés, s olyan periférikusnak tűnő, ám valójában kulcsfontosságú témák is, mint

a közellátás, a spanyolnátha vagy a vasúthálózat kérdése. Az összesen 41 szerzőt felvonultató alkotói gárda kifejezetten erős, intézményi háttérét pedig – az NKE Közép-Európa Kutatóintézete, a Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport, a Habsburg Ottó Alapítvány – már önmagában is jelzésértékűnek tekinthetjük: a kötet nem magányos szakírói teljesítmény, hanem szervezett kutatói együttműködés eredménye.

A történelmi folytonosság, a közösségi lojalitás és a magyar államiság intézményi önvédelmének szemüvegén keresztül nézve külön érték, hogy a kötet nem akar sem önfelmentő, sem önostorozó „mítoszgyár” lenni. A szócikkek többségében tetten érhető a törekvés arra, hogy a „bűnbakkereső” egyszerűsítések helyett az olvasó folyamatokban gondolkodjon: egyszerre jelennek meg a világháborús vereség strukturális okai, a Monarchia felbomlásának belső feszültségei, a kisantant-államalapítások dinamikája, valamint a nagyhatalmi döntéshozatal hideg geopolitikai logikája. A kézikönyv jelleg ebből fakadóan nem pusztán formai erény, hanem azt is üzeni, hogy a korszak megértéséhez több nézőpont, több tényező és több részlet ismerete szükséges.

Ezt az arányérzékét jól illusztrálja például Tomka Béla gazdaságtörténeti szócikke, amely kifejezetten bírálja a „vesztéselistás” Trianon-képet: szerinte a gazdasági hatásokról szóló hagyományos ábrázolás gyakran szelektív, és lemond a tényleges összteljesítmény forrásalapú bemutatásáról. A szöveg nem vitatja a súlyos területi és erőforrásvesztéseket, ugyanakkor rámutat arra is, hogy a jóvátételi teher a két világháború között nem vált nemzetgazdaságilag meghatározóvá: az 1926–1927-es költségvetésben a jóvátétel kevesebb mint 1%-ot tett ki, később pedig a fizetési kötelezettségeket átütemezték, majd a válság idején felfüggesztették. A szerző provokatív konklúziója szerint hosszabb távon a békeszerződés kedvezőtlen hatásai mellett sem bizonyítható automatikusan az összeomlásszerű gazdasági teljesítményromlás. A nemzetpolitikai gondolkodásban az efféle megközelítés ugyan hasznos józanságot adhat – a tragédia ténye nem jogosít fel kényelmes leegyszerűsítésekre –, ugyanakkor a szükségszerűen szintén szelektív, racionalizáló szemlélet sterilizálja a közösség és az egyén tragédiáját.

Szintén erős vállalás a „Trianon és a zsidóság” témájának bevonása. A Szécsényi András által jegyzett szócikk úgy beszél a zsidó közösség sorsáról, hogy közben nem csúszik át sem apologetikába, sem vádoló narratívába. Kiemeli a demográfiai és felekezeti átrendeződést (például Budapest súlyának növekedését), valamint azt is, hogy a zsidóság a többségi társadalomhoz hasonlóan tragédiaként élte meg az ország szétesését, és a revíziós gondolatot – irányzatoként eltérően – támogatta. A cionista és az ortodox reakciók bemutatása, illetve a politikai antiszemitizmus kibontakozásának jelzése olyan árnyalatokat tesz hozzá a korszakhoz, amelyek nélkül a keresztény-nemzeti önkép és a modern magyar társadalom konfliktustörténete sem értelmezhető a maga teljességében.

A kötet erénye ugyanakkor a legnagyobb korlátja is: a lexikonszerű feldolgozás szükségképpen szétszabdálja a történetet. A szócikkek megállnak önmagukban, azonban a korszak egészének dramaturgiája – a gyors egymásutánban bekövetkező katonai, politikai, társadalmi sokkok egymásra hatása – csak közvetetten érzékelhető. Nem feltétlenül baj, hogy az enciklopédián nem vonul végig egyetlen átfogó narratíva, viszont a felhasználóbarát összekötések hiánya néhol megnehezíti az olvasói tájékozódást. Egy enciklopédiánál természetes elvárás a visszautalási háló: több kereszthivatkozás, rövid kronológia, tematikus útmutató (például „kisebbségpolitika”, „katonai folyamatok”, „diplomáciai szereplők”, „gazdaság és társadalom”) javíthatott volna a kézikönyv használhatóságán. A szerkesztők deklaráltan nem egységesítették a szócikkek stílusát; ez egyrészt üdítő, ugyanakkor épp a stíluskülönbségek miatt még nagyobb szükség lenne a szerkezetet erősítő kapaszkodókra, ahogyan a tördelés és a képanyag is lehetne fantáziadúsabb, dinamikusabb.

Amennyiben az olvasó a nemzeti közösség folytonosságát nem pusztán érzelmi jelszónak, hanem történeti tapasztalatnak tekinti, feltűnhet egy további hiányosság is: a magyar kisebbségi lét hosszabb távú következményeinek súlya az 1918–1920 közötti időszakra eső fókusz miatt csak érintőlegesen jelenik meg. A kötet célja érthető módon az odavezető évek és a békekötés mechanikájának bemutatása, de a trianoni tapasztalat a magyar társadalomban nem 1920 júniusában zárult le, hanem évtizedeken át élt tovább a határon túli intézményvesztésben, az iskola- és egyházpolitikai nyomásban, a mindennapi jogfosztás vagy éppen a kényszerű alkalmazkodás számtalan formájában. Bár mindezen jelenségek egy enciklopédia keretei között nem tárgyalhatóak kellő részletességgel, néhány célzott szócikk – például a kisebbségi jogrendek, a nyelvhasználati konfliktusok, a földreformok társadalmi hatásai, az egyházi és iskolai viszonyok az utódállamokban – mégis közelebb hozta volna Trianont mint élő közösségi tapasztalatot.

A szerkesztők előszava szerint a kötet végső célja hozzájárulni ahhoz, hogy ne „végtelenül egyszerűsítő magyarázatok” uralják a közbeszédet. Ennek létjogosultságával nehéz lenne vitatkozni, mégis érdemes tudatosítani, hogy a „ráció” itt nem semleges fogalom, hanem történetpolitikai szereplő is. Aki enciklopédiát ír, óhatatlanul kánont formál: eldönti, mi számít alapfogalomnak, mi mellékesnek, mely szereplők a kulcsfigurák, és melyek csak lábjegyzetek. Ebben a kánonformálásban a kötet többnyire óvatos, de néhol mégis érezhető a moralizálást reflexből kerülő, modern szakmai attitűd. Ez vallhat tudományos ízlésre, ugyanakkor Trianon esetében a morális dimenzió (hűség, igazságtalanság, közösségi szolidaritás, méltányosság) nem csupán „érzelem”, hanem maga is történeti tényező: befolyásolta a politikai mozgósítást, az intézményépítést, a menekültkérdés kezelését, sőt a későbbi külpolitikai stratégiákat is. A túlzott érzelemmentesítés ezért olykor úgy hat, mintha a közösségi tapasztalatot pusztán illusztrációnak tekintené.

Ezen a ponton különösen érdekes Hatos Pál „Károlyi Mihály és mítosza” című írása, amely megmutatja, hogyan keletkeznek és élnek tovább a korszakot meghatározó magyarázati sémák. Károlyi egyszerre lett a nemzeti katasztrófa okozója és a demokratikus forradalom jelképe, attól függően, ki beszél róla. A Károlyival szemben inkább megértő szócikk érénye, hogy a személyes pályakép és a későbbi emlékezetpolitikai szerep együtt jelenik meg – vagyis a történelmi alak és a róla szóló történetek nem válnak szét mesterségesen. Az olvasó ugyan kap egy pontos, sokrétű vázlatot, de kevesebb teret a döntési helyzetek belső logikájának megértéséhez. Egy rövid, didaktikus idővonal a Károlyi-kormány kulcslépéseiről – és azok nemzetközi fogadtatásáról – erősíthetett volna az eligazító funkción.

A *Trianon enciklopédia* legnagyobb érdeme, hogy – a téma politikai terheltsége ellenére – szakmai mértéktartással közelít a korszakhoz, és a vitákban sokszor hiányzó közös tényalapot vonultatja fel. A válogatás alapvetően jó arányokat tart, a szerzők többsége fegyelmezetten fogalmaz, és a kötet egyaránt képes lehet megszólítani a témában oktató tanárokat, egyetemistákat és a tájékozódni vágyó olvasókat, bár nyilván kétséges, hogy napjaink médiaviszonyai közepette, műfajánál fogva egy ilyen jellegű kötet képes-e ténylegesen befolyásolni a közgondolkodás irányait. A kötet érényének tekinthetjük, hogy a talán túlzott racionalizálás ellenére a nemzeti szempont nem válik karikatúrává, a tragédia nem oldódik fel relativizáló gesztusokban. Ugyanakkor kereszthivatkozás, több strukturáló segédeszköz (kronológia, tematikus útmutató, név- és fogalommutató), és valamivel több figyelem a magyar kisebbségi lét hosszabb távú intézménytörténetére az enciklopédia javára válna. A nemzeti közösség tapasztalata így válik teljessé: a döntések mechanikája és a következmények mindennapi realitása együtt adja ki Trianon történelmi jelentését.

Mindent összevetve a kötet a maga nemében kimondottan erős teljesítmény. Nem fogja lezárni a vitákat – nem is ez a feladata –, de jó eséllyel segít abban, hogy a viták tárgya pontosabb, a nyelvük fegyelmezettebb, a hivatkozási alapjuk pedig szilárdabb legyen, ez pedig önmagában is komoly eredmény.